

УДК 347.91

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Мудрецька Г.В., к. ю. н.,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Сейдхалілова С.Д., студент
юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет управління

У статті розглянуті особливості процесуального розгляду справ щодо встановлення юридичних фактів у межах окремого провадження, як виду цивільного судочинства, а також визначений предмет доказування у справах про встановлення юридичних фактів, з'ясоване їх значення для учасників судового процесу.

Ключові слова: юридичний факт, судочинство, встановлення, правовідносини, юрисдикція.

В статье рассмотрены особенности процессуального порядка рассмотрения дел об установлении юридических фактов в пределах отдельного производства, как вида гражданского судопроизводства, а также определен предмет доказывания по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение. Установлено их значение для участников судебного процесса.

Ключевые слова: юридический факт, судопроизводство, установление, правоотношения, юрисдикция.

Mudretskaya A.V., Seythalilova S.D. PROCEDURAL FEATURES OF PROCEEDINGS ON ESTABLISHING FACTS OF LEGAL SIGNIFICANCE

The article of determination and fixation of right-deprival jural facts in aspect of single procedure as a form of civil judicial proceedings were considered in article. The significance of these peculiarities for participants of judicial procedure and third persons was also determined.

Key words: jural fact, right-deprivation, determination, legal relations.

Постановка проблеми. Реформування цивільного судочинства можливе лише в комплексному застосуванні всіх напрямків судового захисту прав людини як вітчизняного, так і зарубіжного цивільного процесу. Спрямованість українського законодавства до європейських стандартів потребує поглибленого розгляду практики Європейського суду з прав людини, вивчення вироблених ним стандартів у процесі розгляду питань щодо доступу до правосуддя. До таких стандартів, перш за все, відноситься положення, згідно з яким будь-яка вимога, що стосується цивільних прав й обов'язків, може бути подана до суду.

Розвиток цивільного процесуального законодавства, судового доказування та встановлення обставин дійсності призвели до виникнення окремого провадження як виду цивільного судочинства, який має свої особливості щодо встановлення юридичних фактів, що стосуються суб'єктного складу, юридичних інструментів встановлення, самої процедури, а також впливає на преюдиціальну силу судового рішення.

Ступінь розробленості проблеми. У зв'язку з цим процес встановлення таких фактів став предметом наукових досліджень, і це питання у цивільних правовідносинах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Є.В. Васьковський, Г.В. Кикоть, В.В. Комаров, В.В. Масюк, С.А. Параскевова, Т.В. Руда, Д.М. Сібільов, А.М. Твердохліб, С.А. Шейфер та інші. Проте розгляд особливостей встановлення фактичних обставин правовідносин та визначення їх юридичних наслідків у межах окремого провадження як виду цивільного судочинства є недостатньо дослідженими та потребують уточнення, що і є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Окреме провадження є одним із видів неперозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав [1]. Судова практика свідчить про те, що з метою забезпечення реального права особи на правосуддя та ефективність його захисту необхідно удосконалити процесуальну регламентацію розгляду деяких категорій цивільних справ, зокрема справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, де в низці випадків закон не вимагає обов'язкового посвідчення та реєстрації достатньо широкого кола фактів.

Глава 6 розділу 4 ЦПК не визначає вичерпного переліку справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Відповідно до ч. 2 ст. 256 ЦПК у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих немайнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Встановлення вказаних фактів у порядку окремого провадження відповідає сутності окремого провадження. У зв'язку з цим І.В. Удальцова справедливо вважає, що за предметом судового розгляду та об'єктом судового захисту сутність окремого провадження виявляється в тому, що в ньому відсутній спір про право. Об'єктом судового захисту виступає тут, перш за все, охоронюваний законом інтерес, а предметом судової діяльності – встановлення певних юридичних

фактів і станів із метою подальшого здійснення зацікавленими особами суб'єктивних прав, а також специфічна судова процедура [2, с. 32]. В процесуальній літературі під юридичними фактами прийнято розуміти обставини реальної дійсності, з якими діючі закони пов'язують виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [3, с. 561]. Компетенція суду в окремому провадженні при розгляді справ про встановлення факту, що має юридичне значення, обмежена встановленням наявності (або відсутності) юридичних фактів. Інакше кажучи, при розгляді цих справ не можна одночасно підтвердити наявність самого факту і прав заінтересованої особи, які витікають з даного факту [4, с. 18]. Встановлюючи певні факти, суд констатує саме наявність факту, а не саму подію, встановлює достовірні факти, а не можливі. До того ж, не завжди той чи інший факт, що має юридичне значення, може бути підтверджений відповідним документом у зв'язку з його втратою, знищенням тощо [5, с. 749].

Кожній особі для захисту в суді свого права чи інтересу необхідно довести наявність того чи іншого юридичного факту та надати відповідні докази щодо цього. Більшість юридичних фактів може бути доведено на підставі офіційних документів. У той самий час, якщо такі документи відсутні, то особа втрачає можливість отримати права, які б могли виникнути на підставі таких документів. Особливою особливістю справ окремого провадження є те, що їх виникнення пов'язане з потребою підтвердження певного юридичного факту або його відсутності, що має значення для охорони прав та інтересів особи. Така потреба може виникнути за необхідності створення умов для здійснення особою особистих чи майнових прав або для підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваного права [6, с. 320].

У той же час справи про встановлення юридичних фактів безпосередньо не породжують матеріальних благ для заявників, але такі юридичні факти породжують певні юридичні права. Такі права є похідними від встановлених юридичних фактів, але отримання таких прав передбачається лише в майбутньому [7, с. 173]. Таким чином, справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є фактично допоміжними для здійснення суб'єктивних як матеріальних, так і нематеріальних прав особи. На цьому етапі здійснюється лише захист інтересів фізичних осіб на рівні юридичних фактів, і на цій основі потенційно здійснюється захист суб'єктивних прав особи. Саме захист майбутніх суб'єктивних прав породжує вимогу того, що особа, яка звертається до суду про встановлення юридичного факту, повинна зазначити у заяві, з якою метою встановлюється даний факт (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України).

Особливостями розгляду таких справ є й те, що юридичний факт, який встановлюється судом, повинен мати обов'язково письмову форму – судові рішення. Відсутність такої форми вказує на те, що такий юридичний факт не є невстановленим [8, с. 173]. Суд в окремому провадженні підтверджує тільки ті

факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян.

Отже, суд встановлює не просто юридичні факти, а ключові юридичні факти, з якими особа пов'язує виникнення, зміну чи припинення майбутніх своїх суб'єктивних прав.

Виходячи з цього, справи про встановлення юридичних фактів можна поділити на три групи: 1) встановлення реєстраційних юридичних фактів, які реєструються державою лише у письмовій формі (реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження, смерті); 2) встановлення неочевидних юридичних фактів, які не мають своєї письмової форми закріплення, а тому можуть бути встановленими як показами свідків, так і іншими письмовими чи речовими доказами. До таких справ належать справи про встановлення родинних відносин, перебування особи на утриманні. 3) очевидні факти – події, наприклад, каліцтва. Для даного факту важливим є встановлення місця і обставин отримання такої травми, оскільки сам факт травмування без місця і обставин події є не повним, а ці обставини є нерозривними і складають єдиний зміст даного юридичного факту [9, с. 173].

Визначення предмета доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, залежить від точного тлумачення їх законодавчого формулювання. При визначенні предмета доказування по даній категорії справ необхідно враховувати норми матеріального права, які регулюють правовідносини, потенційними суб'єктами яких можуть стати заявник і заінтересована особа, в разі встановлення судом юридичного факту.

Слід звернути увагу на те, що встановлення факту, що не має юридичного значення – безпредметне. В такому випадку вбачається можливим відмовити у відкритті провадження у справі про встановлення таких фактів відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України, або ж закрити провадження у справі у випадку його помилкового відкриття з підстав, визначених п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України.

Рішення суду у справах даного виду не підлягають примусовому виконанню, але мають загальнообов'язковий характер (ст. 114 ЦПК України). Вони реалізуються державними органами шляхом оформлення майнових чи особистих немайнових прав громадян. Варто зазначити, що особливості правової природи рішення, постановленого в порядку окремого провадження, також впливають і на характер підтверджених юридичних фактів, які ним встановлені. Зокрема, сучасне процесуальне законодавство не дозволяє за наявності спору про право застосувати заходи примусового впливу на підставі судового рішення, винесеного в порядку окремого провадження [10, с. 135].

Суть преюдиції при розгляді цивільних справ полягає в тому, що суд не повинен встановлювати ті юридичні факти, які вже були встановлені попереднім рішенням (ви роком). Попереднє рішення має преюдиціальне значення, а встановлені ним обставини є преюдиціальними фактами [11, с. 23]. Преюдиція – це встановлене процесуальним

законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, встановлених рішенням суду при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Преюдиціальність становить обов'язок суду, який розглядає цивільну справу, визнати такими, що не потребують доказування, обставини, встановлені рішенням суду, яке набрало законної сили. Нормативний вплив преюдиції зумовлює системну преюдиціальність судових актів [12, с. 8]. На відміну від презумпції, преюдиція знаходить своє відображення та реалізацію в актах правозастосування – судових рішеннях. Слід зазначити, що, використовуючи термін «рішення суду», необхідно брати до уваги, що це родове визначення всіх правових актів, прийнятих судом, до яких відносять: рішення, постанови, вироки, ухвали, мирові угоди. Отже, джерелом преюдиції є процесуальне рішення, а джерелом презумпції – норма права. Преюдиція є результатом судочинства (правозастосування), а презумпція – результатом правотворчості [13, с. 173].

Таким чином, питання встановлення юридичних фактів у цивільному процесі перебуває під впливом нормативно-правового регулювання як матеріального, так і процесуального права. Норми матеріального права окреслюють для суду коло необхідних для встановлення юридичних фактів, а тому й визначають такі властивості доказів, як належність і допустимість. Водночас норми процесуального права надають суду конкретний юридичний інструментарій для дослідження й встановлення зазначених юридичних фактів.

Саме ця обставина підтверджує факт «генетичної» близькості категорій «доказування» та «юридичний факт», як способу (юридичного інструментарію) і предмета встановлення в судовому процесі. Доказування і є діяльністю, спрямованою на встановлення обставин справи за допомогою судових доказів [14, с. 136]. У зв'язку з наведеним можна погодитися з думкою Т.В. Цюра, що докази акумулюють у собі норми різних галузей права як матеріальних, так і процесуальних [15, с. 190]. Водночас кожен вид судового провадження має свої особливості й щодо предмета доказування, і щодо юридичного інструментарію досягнення цієї мети. Так, специфіка позовного та окремого провадження полягає в тому, що в першому випадку юридичні факти встановлюються перед визначенням колом суб'єктів (сторони процесу), а в другому – перед невизначенням, що впливає на преюдиціальну силу рішень суду і водночас на можливість залучення апарату державного примусу до процесу їх виконання. Наведені обставини, у свою чергу, визначають ефективність результатів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів для подальшого розвитку правовідносин залежно від мети, яку переслідує позивач (заявник), що в певних випадках надає

рішенню, постановленому в порядку окремого провадження, факультативного значення у порівнянні з тим, що постановляється в порядку позовного провадження.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення – це справи, в яких відсутній спір про право, що є основним критерієм віднесення їх до справ окремого провадження. Особливості вказаних категорій справ значно відрізняють їх від інших справ, що розглядаються в окремому провадженні, а тому окреслені у статті проблеми залишаються актуальними та потребують додаткового, поглибленого наукового аналізу з метою формування раціональних пропозицій і рекомендацій із вдосконалення чинного матеріального та процесуального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
2. Окреме провадження : монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
3. Гражданский процесс : учебник / под ред. М.К. Треушников. – 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2014. – 960 с.
4. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. – М.: Юрид.лит., 1973. – 127 с.
5. Курс цивільного процесу: підруч. / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1 352 с.
6. Буркацький Л.К. Захист цивільного права та інтересу: методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви : навч.-практ. посіб. – К., 2006. – 400 с.
7. Ясинок М.М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення / М.М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 173–178.
8. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): Монографія / М.М. Ясинок. – К.: Алерта, 2014. – 385 с.
9. Ясинок М.М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення / М.М. Ясинок // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 176 с.
10. Коструба А.В. Окреме провадження, як форма встановлення правоприпиняючих юридичних фактів у цивільних правовідносинах / А.В. Коструба // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2015. – № 1 (10). – С. 134–141.
11. Рясенцев В.А. Вопросы преюдиции при рассмотрении судами гражданских дел / В.А. Рясенцев // Советская юстиция. – 1985. – № 10. – С. 23–25.
12. Масюк В.В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.В. Масюк; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 20 с.
13. Зіменко О.В. Теоретико-правовий аспект співвідношення преюдиції та презумпції у механізмі правового регулювання / О.В. Зіменко // Порівняльно-аналітичне право. – № 3-1/2013. – С. 123–125.
14. Тертишников Р.В. Доказування в цивільному і адміністративному судочинстві та його мета / Р.В. Тертишников // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 136–140.
15. Цюра Т.В. Новий погляд на класифікацію доказів у цивільному процесі / Т.В. Цюра // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 8. – С. 55–58.